

HARAMA, PO ŠTIRIDESETH LETIH

Kot študent agronomije v Pragi v letih 1934 — 1935 sem se vključil v partijsko celico, v kateri so bili Ivo Vejvoda, Zora Garvić, Ilija Engel, Oskar Danon, Budo Tomović in drugi. Partijska celica je usmerjala druge mladinske skupine in celice. To so bile nekakšne čitalniške skupine in prek njih smo organizirali razne akcije, politične in družbene, ter delali na kulturnem, deloma pa tudi na političnem področju.

Pozimi 1935 — 1936 sem se seznanil z Ratkom Pavlovićem, pozneje pa tudi z Veljkom Vlahovićem, ko je prišel v Prago. Konec šolskega leta smo organizirali veliko mirovno zborovanje, ki so se ga udeležila vsa društva, tudi tista, ki so bila nekoliko nacionalistično usmerjena. Na tem zborovanju sem bil izbran za delegata mednarodnega mladinskega kongresa za mir, ki naj bi bil v Ženevi. Med drugimi je prišla tja tudi delegacija iz Beograda pod vodstvom Lole Ribarja. Tam sem se jim pridružil kot predstavnik jugoslovanskih študentov iz Prage.

Danes, ko gledam objektivno, vem, da je bila moja navzočnost na tem zborovanju pomembna, ker sem tedaj predlagal, naj pošljejo namestno mene Ratka Pavlovića ali koga drugega. Pred mano je bila jezikovna bariera, ker sem znal samo češčino in prav malo nemščine. Toda tovariši so odločili, naj bom jaz njihov predstavnik na mednarodnem mladinskem kongresu za mir v Ženevi.

Prav tedaj je izbruhnila vojna v Španiji. Že na kongresu smo se srečali s špansko delegacijo. Spominjam se njenega nastopa, ki je naredil na vse nas gobok vtis. V onem burnem času, ko je fašizem že ogrožal svobodo španskega ljudstva, smo jo pozdravili iz vsega srca.

Po vrnitvi v Prago smo nadaljevali diskusije in delo, pri katerem je bil zelo aktiven Ratko Pavlović, ki je bil politično zelo izobražen. Zunaj našega študentskega doma je bilo tudi nekaj študentov, ki so stanovali pri zasebnikih in delovali v drugi celici, v kateri so bili tudi Ivo Vejvoda, Ilija Engel in drugi. Zgodovinska vloga pri organiziranju odhoda študentov v Španijo, če se smem tako izraziti, pa je pripadla naši celici.

Poleti 1936. leta je namreč skupina, v kateri sem bil tudi jaz, ostala v Pragi, ni se vrnila v Jugoslavijo. Tako je imela priložnost, da organizira odhod prostovoljcev v Španijo. To pa je bil čas, ko nas je češka policija že začela preganjati in zapirati. In tako smo nekateri prebili po kak dan v zaporu, nato pa smo se vrnili v študentski dom in še aktivneje nadaljevali svoje delovanje. Naše politično delo je bilo v tistem obdobju tako raznovrstno in pomembno, da smo lahko celo sodelovali v delegacijah za mir, to pa je takrat ustrezalo tudi čehoslovaškemu režimu. Nesreča je bila samo v tem, da so jugoslovanske oblasti izvajale diktaturo in v uradnih notah zahtevale od čeških oblasti, da preprečijo naše nadaljnje delovanje. To pa je v tedanji čehoslovaški ostalo brez posebnega vpliva in tako smo še naprej svobodno delali predvsem na področju propagande in priprav za odhod prostovoljcev v Španijo.

Jeseni 1936. leta — mislim, da je bilo to oktobra — je naša partijska celica v Pragi sprožila pobudo za odhod prostovoljcev v Španijo. Naj pojasnim, da je bil v tistem času jugoslovanski potni list dokaj dober za prehod skozi Nemčijo. Za primer naj navedem, da naši kolegi Čehi s svojim potnim listom niso mogli niti pokukati v Nemčijo. Z nami je bilo drugače. Čeprav so Nemci oziroma njihova policija sumili, da gre za prostovoljce, ki potujejo v Španijo, nas niso ovirali. Svoj odhod pa smo povezali s proslavo takratnega praznika svetega Save.

»EKSKURZIJA« V PARIZ

Sedemindvajsetega januarja 1937 zjutraj smo se odpravili proti Španiji.

Uradno smo potovali na ekskurzijo v Pariz. Tako smo v to metropolo prišli celo z žigi naše študentske organizacije kot pravi turisti. Resnica pa je bila seveda popolnoma drugačna. V Parizu se nismo zadržali niti toliko, da bi se ga

vsaj mimogrede ogledali. V skupini nas je bilo petnajst in vsi smo imeli povratne vozovnice, zato nismo bili sumljivi. Na meji nas je sicer nemški policaj sumljivo gledal, medtem ko je preverjal naše potne liste in godrnjal, da nismo nobeni turisti, temveč prostovoljci, ki potujejo v Španijo, vendar je vse poteklo brez incidenta. V Pariz smo torej prišli navdušeni 28. januarja 1937 in komaj čakali, da odidemo v Španijo. Tu smo prebili samo 24 ur, odločeni, da odidemo takoj naprej, ker smo se v svoji neizkušenosti ball, da se vojna ne konča brez nas. Domačini so nam ponudili, naj prebijemo kratek čas v Parizu, na njihovo veliko začudenje pa smo ponudbo zavrnili, ker se nam je zdelo nekako nemoralno, da bi se sprehajali po pariških aveni-jah, medtem ko se je v Španiji že prelivala kri.

ŠTIRIDNEVNE VOJAŠKE VAJE IN FRONTA

Odšli smo naprej in 29. ali 30. januarja prispeli v Figueras, kjer smo prebili nekaj dni, nato pa smo odšli in vas Mahori. Tam smo dobili uniforme in imeli prve vojaške vaje, ki so trajale samo štiri ali pet dni.

Borci bataljona »Dimitrov« smo postali 4. ali 5. februarja po vojaških vajah, ki jih tako rekoč sploh ni bilo. Vsi smo bili še golobradi fantje, nihče od nas še ni odslužil vojske in kaj malo smo vedeli o orožju in vojski. Bili pa smo oboroženi z odločnostjo in prepričanjem, da je boj španskega ljudstva pravičen. Naš komandant je bil Bolgar **Grebenarov**, ki je prišel iz Sovjetske zveze. To je bil lep moški kakih tridesetih let, precej starejši od nas, ki smo povprečno komaj presegli dvajseto leto. Politični komisar je bil naš človek, Jugoslovian **Furman**, ki pa se je pozneje pokazal precej slabega, da so ga morali odstaviti. Četni komisar je bil Črnogorec **Arsenović**, ko pa je bil ranjen, je prišel na njegovo mesto Bolgar **Stojanov**.

Tako smo že po prehodu čez špansko mejo odšli naravnost na fronto, med potjo pa smo se

urili v orožju. Vojaške vaje smo imeli med vsakim počitkom bataljona, ko smo sklapljali in razklapljali puške, streljali in se razporejali v strelce. Vse, česar smo se naučili, smo dosegli v tem obdobju, dokler nismo prišli na fronto. Med nami je bil **Mirko Horvat**, danes upokojeni polkovnik, edini »stari borec«, ker je že odslužil vojsko.

V pospešenem maršu smo prišli na frontno črto, do reke Harame. Na Harani sem ostal do srede ali do konca maja, ko je neka skupina Jugoslovanov odšla na oficirski tečaj. Ob koncu maja sem se znašel na tem tečaju tudi jaz s svojo skupino in ostal tam do julija, nato pa so me poslali tudi na jezikovni tečaj. Čez mesec dni sem bil z dvema tovarišema poslan na fronto kot prevajalec sovjetskega vojaškega svetovalca. Bil je že julij 1937. leta, ko sem v partizanski skupini (takrat take skupine niso imele imena) opravljal dolžnost prevajalca. Po našem bi lahko rekli, da je šlo za diverzantske skupine kakih 50 do 60 mož, ki so delovale na vseh frontah. V tej enoti, katere komandant je bil Španec **Mahir**, svetovalec na **Nikolaj**, sem ostal kot prevajalec do začetka 1938. leta, ko je že prišlo do razdelitve Španije. Nikolaj je odšel, da prevzame dolžnost višjega vojaškega svetovalca, na njegovo mesto pa je prišel neki mlajši sovjetski oficir. Moj položaj v enoti se je spremenil in vedno bolj sem prevzemal zgolj vlogo prevajalca.

Dva in dvajsetega maja sem dobil poveljstvo nad brigado in čin kapetana. Takrat sem namreč predlagal komandantu divizije in korpusa, naj me postavi za komandanta ene izmed dveh enot, ki začasno nista imeli komandanta, in bilo mi je ugodeno. Obenem sem obljubil, da bom za vojaškega svetovalca v svoji nekdanji enoti preiskrbel drugega prevajalca. Takoj nato sem odšel v bataljon »Djuro Djaković« in po nalogu komandanta korpusa pripeljal za novega prevajalca **Ratka Pavlovića**.

(S. KEDŽIĆ)

LAZAR UDOVIČKI

PRIZORI IZ ŠPANIJE

TEROR

Človeško življenje je postalo cenejše od krogle iz puške. Tisti, ki so se dvignili proti ljudstvu, so morali potrošiti mnogo krogel, ker so morali uničiti mnogo življenj, da bi prišli na oblast.

Znani fašistični general — pijanec Quipeo de Llano je 18. avgusta 1936 po seviljskem radiu grozil s temi besedami: »Osemindeset odstotkov andaluzijskih družin je proti nam in ne bomo oklevali, da ukrepamo še strožje.« Dokaz o teh ukrepih je podal dopisnik »Paris soira«, ki je dva dni pozneje poslal svojemu uredništvu poročilo o vkorakanju fašističnih enot v Seviljo, v katerem piše: »Ko se mi je drugi dan posrečilo obhodi potušen delavske četiri, sem se spotikal ob trupla ljudi, prebodeni z bajoneti ali zaklanih z noži... To je bilo divje klanje.« Za klanje je poleg drugih skrbel »Črna legija«, eden izmed njenih komandantov pa je bil Roman Ruiz Alonso, ki je ubil tudi Frederica Garcio Lorco.

Prihajale so strahovite novice o pokolu v Badajozu, o 7000 ustreljenih v Navarri. George Bernande je napisal pretresljivo knjigo Ogromno pokopališče pod mesečino, v kateri je objavil podatke, da je bilo pod poveljstvom italijanskega generala Rossija v prvih štirih mesecih vojne ubitih nad tri tisoč prebivalcev otoka Mallorca. Pod zemljo je bil svet španske inteligence, med ustreljenimi pa je bilo največ učiteljev in profesorjev. V Biskajski so fašisti samo v enem dnevu ustrelili 15 duhovnikov.

Fašistični časopis »La voz de Espana« je pisal, da po okupaciji Bilbao »odredi za čiščenje

v prvem mesecu okupacije niso ustrelili več kot tisoč ljudi.«

Republikanski časopisi so bili polni strahotnih zgodb posameznikov, ki se jim je posrečilo pobegniti iz fašističnega pekla.

Španski vetrovi prinašajo iz krajev pod fašistično okupacijo vonj strahu in obupa. Evropske vlade si želijo, da bi bili to vetrovi molka.

Španske noči drhtijo, prestrašene ječijo spričo stokanja in toženja, toda nasilniki, ki odločajo o narodovi usodi, si skrivajo glave z debelo odejo sramote.

Nenavadne so španske noči v tej vojni. Ne zmenijo se za usodo nedolžnih ljudi, ki jih vodijo na streljanje. Tisočerm življenjem se trga nit in zarisuje meja življenja, noči pa pirujejo. Ostajajo pa priče, ostaja spomin, ki se spreminja in vest in stražarja zgodovine, ki opominja tudi tiste, ki se pretvarjajo, da ne opažajo zločinov in zločincev in ki bi dramo španskega ljudstva radi razglasili za opereto.

Sreča je, da je na svetu mnogo več tistih, ki se sprašujejo: Ali je mogoče spoznati trpljenje in bolečino, zvedeti, katere so bile zadnje besede ustreljenih in ali so v resnici zadnje? Ali so izrekli vse, kar so mogli izpovedati? Ali so to vrelci brez vode? Ali so se spremenili v ilegalce?

Vemo, da ustreljeni in zaklani ne potrebujejo zadušnic in objokovanja, črnine in patetičnih nekrologov. Ne potrebujejo velikih besed, ker se današnja smrt spaja s časom, ki prihaja. V vrstah današnjih in prihodnjih revolucij korakajo padli in ustreljeni borci, pa čeprav kot sence

živih. Vemo, da je v spopadih med resnico in lažjo resnico pogosto pogažena in pokopana, pa vendar se prebije na dan.

Zemljo pokriva zločine, a jih ne more nikoli skriti. Od tolikšne bolečine in krivic bi morala neprestano drhteti. Kletev nedolžnih besni nad zemljo, kot besnijo nevlhte. Fašisti so mrtvim

velikodušno podarili zemljo, obenem pa so jim podlo ukradli luč in modrino neba. Pa vendar je v njihovi smrti več življenja in svobode kot v življenju njihovih rabižev. Če bi fašisti mogli, bi ustrelili celo čas, da jih ne izda in da skrije njihove zločine. Čas se ne more izogniti zvonovom resni- ce.

Danes je preveč zločincev, toda še več je prič zločinov. Zločin peče kot žerjavica. Preveč očitna je meja med ustrelenimi in njihovimi rabi- lji. Na eni strani meje se je zločin poseebil v faši- zmu, na drugi se je maščevanje posebilo v re- voluciji.

VELJKO VLAHOVIČ

Z ENIM SAMIM GIBOM ROKE

To je bilo konec marca 1940. leta. Francija je bila že v vojni z Nemčijo in je med drugim organizirala tako »delovne kompanije«, katerih člani so popravljali poškodovane utrdbe na Maginotovi liniji, oziroma gradili nove na meji z Belgijo.

Delovno moč so najpogosteje rekrutirali v francoskih koncentracijskih taboriščih, ker so se Francozi sami trudili, da bi razkropili slavne mednarodne brigade, ki so bile tudi v okvirih taboriščnega življenja in dela zelo aktivne, tako da je pogosto prihajalo do konfliktov s taboriščnimi oblastmi.

Eden najpomembnejših konfliktov te vrste se je zgodil 2. aprila v Gursu, kjer sem prebival s svojimi tovariši, borci iz Španije.

PISNI UKAZ

»Nesporazum« se je začel s pisnim ukazom taboriščne komande, po katerem bi dvajset ali še več tovarišev, ne spominjam se točno koliko, moralo oditi v omenjene »delovne kompanije«. Ker taboriščno partijsko vodstvo tedaj ni imelo jasnega stališča do te zadeve v celoti, smo Jugoslovani takoj organizirali svoje partijsko posvetovanje in soglasno sklenili, da se upremo pošiljanju naših tovarišev na prisilno delo. Seveda se komandi taborišča ob določenem času ni javil nihče.

Temu je sledil ultimat taboriščnega vodstva, ki nam je dalo na znanje, da nas bodo žandarji odvlekli s silo, če se sami ne odzovemo pozivu. Ker pa Francozi niso vedeli, kdo je ta ali oni od nas, bili smo porazdeljeni po barakah, smo se zadovoljno smehljali, pričakovaje prihod žandarjev in poimensko klicanje. Prišli so zgodaj zjutraj in pred prvo barako prebrali spisek, določenih za »delovno kompanijo«. Tovariši so odgovorili, da v tej baraki ni nikogar s tega spiska. Žandarji so odšli naprej, pa tudi tam so dobili isti odgovor. To se je ponavljalo od ene do druge barake in Francozi so nazadnje uvideli, da so bili prevarani, ker se je odgovor zmeraj glasil: »Teh ljudi ni v naši baraki!«

Brž nato je prišel drugi ultimat, že mnogo strožji. Rok za odziv na zahtevo se je iztekel 2. aprila 1940. Med tem je skoraj vse taborišče zvedelo za naš odpor in kakih deset tisoč taboriščnikov je z zanimanjem, simpatijami in razburjenjem spremljalo neenaki boj, ki smo ga začeli.

Omenjenega 2. aprila je prispela pred naše barake tudi četa specialne žandarmerije, »garde mobile«. Dan je bil ukaz, naj se postrojimo. To pa je bil že povod, da so se zbrali tudi taboriščniki iz drugih oddelkov, ki so bili od nas ločeni z žično ograjo.

Žandarmerijski oficir je prebral spisek tovarišev, določenih za »delovno kompanijo«, ki nam je bil že znan, vendar se ni oglasil nihče od postrojenih. Stali smo v položaju »mirno« in kljubovali žandarjem, ki so bili pred nami.

V taborišču je vladala tišina. Ni bilo slišati ničesar drugega razen šepetanja oficirjev, ki so se nekaj dogovarjali. Padlo je povelje, nato pa je skupina žandarjev planila na nekega našega tovariša in ga poskušala s silo izvleči iz vrste. To pa se jim ni posrečilo. Uprli smo se tudi temu na- silju in napadenemu se je s pomočjo najbližjih

tovarišev posrečilo, da se je iztrgal iz rok žan- darjev in se izgubil med množico taboriščnikov. Podobno se je končal tudi vsak drug poskus žandarjev.

»POZDRAV« FRANCOSKI VOJSKI

Seveda je nerazpoloženje vseh navzočih že po prvem poskusu uporabe sile tako naraslo, da bi lahko vsak trenutek prišlo do incidenta več- jega obsega in posledic. V taborišču pa je bilo kakih deset tisoč borcev iz Španije.

Taboriščno vodstvo je že ob prvi reakciji taboriščnikov poklicalo na pomoč vojsko. To smo pravočasno zvedeli od tovarišev, ki so bili pri glavnih vratih taborišča in so nam po zvezi sporočili, da prihaja bataljon vojske. Tako smo imeli dovolj časa, da se pripravimo na njen sprejem, čeprav žandarji, ki nas niti za hip niso spustili iz- pred oči, niso opazili ničesar. Naš obveščevalni sistem je brezhibno deloval.

»Non pasaran!«

In medtem ko so se nam vojaki, korakajoč s puškami na ramah, vedno bolj bližali, je prišla direktiva, ki se je prenašala od enega do drugega taboriščnika, naj vojsko sprejmemo s pa- rolami v francoščini: »Živela francoska vojska!« »Vojaki so naši bratje!« »Živeli francoski kmetje in delavci!«, potem pa naj zapojemo marsejezo, himno francoske republike.

Brž ko se je bataljon vojakov prikazal na cesti v taborišče, smo mu navdušeno stekli naproti, vzklikajoč parole za dobrodošlico, kot da prihajajo zato, da nam pomagajo v boju proti žandar- jem. To je trajalo nekaj trenutkov, potem pa smo se postavili v pozor, salutirali s pestjo, kot je bil pozdrav španske ljudske vojske, in zapeli mar- sejezo.

Vojaki in njihovi oficirji so se zmedenost ustavili na cesti in povsili puške. Ta trenutek je bil velič- časten, tako rekoč neponovljiv. Sicer pa nismo mogli ravnati drugače. Pozdravljala jih je prava vojska, borci slavni mednarodnih brigad. Najbrž so v tem trenutku tudi oni začutili, da za- došča ena sama iskra, pa se bo vse spremenilo v pekel. To je začutilo tudi francosko taboriščno poveljstvo, katerega predstavnik se je še isti trenutek obrnil na naše legalno interno c oddelčno poveljstvo. Obljubil je, da se bo vsa zadeva v zvezi z »delovnimi kompanijami« ure-

dila, če se mirno razidemo po barakah. Njegova obljuba se torej ni nanašala samo na nas Jugo- slovane, ki smo začeli to »bitko«, temveč na vse navzoče taboriščnike; zato je bilo treba čim hi- treje reagirati. Razpoloženje množice je preki- pelo do vrhunca in bili smo v resnični nevarnosti, da bo proti nam uporabljeno strelno orožje, ozi- roma da bo prišlo do masakra.

Doiznost nastopa pred tovariši je v tem tren- utku prevzel Kosta Nadj, ki je bil takrat, tako menim, tudi naš intern legalni komandant tabo- riščnega oddelka. Natančno se spominjam teh trenutkov, ko se je brez besede postavil pred vrsto, preletel s pogledom množico tovarišev taboriščnikov, francoske vojake, oficirje in žan- darje in samo visoko dvignil roko. In to je bilo vse. Množico razjarjenih ljudi je ta edini gib roke tako rekoč začaral. Utihnili so celo najglasnejši, napetost je popustila, tovariš Nadj pa je pojasnil, kaj je obljubila francoska komanda, in zaprosil, naj se mirno razidemo.

V ZAPORU

Brž ko smo se znašli v barakah, je bila pred vsak vhod postavljena straža. Po en stražar in vojak sta skrbela za to, da se spet ne razidemo. Na to smo odgovorili s petjem revolucionarnih pesmi, ki jih je polagoma povzelo za nami vse taborišče. Pa so se vrata naše barake odprla in prikazalo se je nekaj oficirjev in žandarjev. Uka- zali so, naj se postavimo v vrsto vsak zraven svoje postelje. Začelo se je poimensko klicanje. Eden od oficirjev je pokazal name. Takoj sem razumel, kaj to pomeni, in začel protestirati, sklicevaje se na vse mogoče odredbe, veljavne in neveljavne. Seveda to ni pomagalo. Francozi sicer niso razumeli niti polovice vsega tega, zato pa sem jaz sam zelo dobro razumel žandarje, ki so me zgrabili za roke in noge in me s silo vrgli iz barake. Za menoj so privlekli še enega tovariša, Rudolfa Janhubo. Čeprav sva se upirala, koli- kor sva se mogla, ni nič pomagalo. Žandarji so to ponovili tudi v vseh drugih barakah in tako privlekli kakih petdeset ljudi raznih narodnosti.

Znašli smo se v bližnjem hangarju, ki je stal pri vrodu v taborišče. Mokri in blatni, brez hrane in odeje smo v njem prebili naslednjih 24 ur. Drugi dan je v spremstvu žandarjev prišla tudi zdrav- niška komisija, da ugotovi, ali je kdo izmed nas morda fizično nesposoben za delo v »delovni kompaniji«. Mi Jugoslovani smo pregled zavrnili s pojasnilom, da nas nihče nima pravice prisiliti k prisilnemu delu, kar je seveda izzvalo nov re- volt Francozov.

»V zapor!« se je glasil odgovor.

V zaporu smo ostali nekaj tednov, pozneje že s polovično porcijo obroka, zato se našim tova- rišem iz bližnje barake ni bilo več treba odrehati hrane, saj smo prihranili svojo.

Vrnitev v oddelek, med druge tovariše tabo- riščnike, je spremljalo navdušenje. Vrnili smo se kot zmagovalci v neenakopravnem dvoboju, to pa smo čutili ob vsakem koraku.

Francoske oblasti se niso več zatekale k pri- silni mobilizaciji v »delovne kompanije«, zato pa nas je nekaj kmalu nato odšlo, seveda nepro- stovoljno, v drugo francosko taborišče, v zlogla- sni Vernet...

MARKO PERIČ

NAŠA SKUPNOST — 25. MAJ

Umetniška priloga. Ureja komisija pri ured- niškem odboru Nsk, zanjo odgovarja Mar- jan Moškič.

Vse prispevke, razen seveda Staneta Bobnarja Komunistična partija — or- ganizatorica pomoči boju španskega ljudstva, je prevedla Nada Carevska.